

Ingezonden

Redelijke en onredelijke kritiek

Het is in Nederland niet gebruikelijk, te reageren op recensies, en het heeft meestal ook weinig zin. Toch wil ik een uitzondering maken voor de bespreking door J. Helsloot van ons boek *Staphorst en zijn gerichten* (Volkskundig Bulletin 8, 1982, 198v.). Mijn reactie zal ook niet zo persoonlijk zijn. Omdat ik maar één van de auteurs en eindredacteur ben geweest, kan ik er genoeg afstand van nemen en bovendien zijn mijn opmerkingen van algemene aard.

Laat ik vooropstellen dat ik de toon van Helsloots kritiek alleszins waardeer; hij zegt zelf dat hij het boek op oneigenlijke wijze gebruikt (199). Ook wil ik veel van de kritiek die door hem – en anderen – op het boek is gegeven, helemaal niet betwisten. Ik ken de zwakke kanten vermoedelijk beter dan menigeen en het verbaast me alleen maar, dat ze zo weinig worden gesignaleerd. Toch is het boek kennelijk ook aantrekkelijk. Bij de meeste critici heeft het het verlangen gewekt om méér te weten, en dat is niet het slechtste dat een boek doen kan. L'appétit vient en mangeant.

Zeker is die kritiek ook voor een deel toe te schrijven aan het feit dat er tien jaar heeft geleken tussen het onderzoek en de verschijning van het boek. De wetenschap heeft in die jaren vanzelfsprekend niet stilgestaan en daarom zal het boek aan het aspiratieniveau van de huidige onderzoekers allicht niet helemaal meer voldoen. Ook aan het mijne niet, trouwens. Maar zelfs als ik daarmee rekening houd, blijf ik sommige kritiek onredelijk vinden.

Als Helsloot vooropstelt dat in het boek een sociaal-wetenschappelijke of volkskundige probleemstelling ontbreekt (199), dan doet hij zoiets als een aap verwijten dat hij geen pinguin is. Wij hebben onze juridisch-anthropologische probleemstelling expliciet en zeer gedetailleerd uit de doeken gedaan, en zij leek voldoende om een onderzoek te rechtvaardigen – dat vond trouwens ook ZWO. Helsloot betwist dat ook niet. Het verwijt dat we geen andere probleemstelling hebben gemaakt, is dan ook misplaatst. Waarbij ik nog aanteken dat bij mijn weten de wetenschapstheoretische en methodologische grondslagen van de volkskunde ook niet zo hecht zijn – Helsloot spreekt niet voor niets vaagjes over een 'sociaalwetenschappelijke of volkskundige' probleemstelling – dat zonder meer evident is, aan welke eisen een volkskundige probleemstelling moet voldoen. En 'sociaalwetenschappelijk' is evenzeer een rekbaar begrip. Is de rechtsanthropologie, waarop dit onderzoek zich oriënteerde, dan geen sociale wetenschap?

Toen wij ons onderzoek begonnen, bestond (en in brede kring bestaat nog altijd, trouwens) in het algemeen en met name ook bij volkskundigen een zeer globaal, uniform, idealiserend en ideologisch geladen beeld van wat volksgerichten waren: oeroude gebruiken, ervaringen van diepliggende vroegere rechtsovertuigingen, met een grote vastheid in vorm en functie, strikt rechtvaardig, maatschappelijk gezien functioneel en effectief, het machtsdomein van de jongelingschap. Ons onderzoek heeft dit beeld op alle punten gefalsificeerd,

of minstens twijfelachtig gemaakt: volksgerichten zijn vaak helemaal niet zo oud, de relatie met vroeger officieel recht is problematisch, de vastheid van vorm en functie wordt sterk overdreven, de gelijkheid van toepassing is dubieus, de padjongens worden gemanipuleerd door de ouderen. Wij constateerden verder dat het al dan niet doorgaan van een volksgericht van veel factoren afhangt: de politieke situatie, familierelaties, sociale positie, netwerken enz. Wij stelden vast dat ook historisch gezien belangrijke veranderingen optreden in de onderzochte periode. Het klassieke gericht waarbij een jongen naar een meisje wordt gebracht en gedwongen een trouwbelofte af te leggen – dat trouwens ook na ons boek nog altijd als typerend voor Staphorst wordt voorgesteld – blijkt in feite na 1946 niet meer te zijn voorgekomen. Het grote gericht van 1961 is een in alle opzichten uitzonderlijke manifestatie gebleken, die om een historische verklaring vraagt. In de jaren 1964–66 blijkt zich een escalatie, met veranderingen in de aard der gerichten, te hebben voorgedaan als gevolg van het botte repressieve overheidsbeleid dat na het geruchtmakende gericht van 1961 vanuit de Tweede Kamer werd gedictieerd. Wij hebben geprobeerd, mede aan de hand van beschikbare literatuur, een verklaring te geven voor de veranderingen die in de eerste helft van de zestiger jaren optreden. Daarbij hebben we gewezen op ontwikkelingen die zich in heel Nederland en ook elders in Europa aftekenen: de snelle toeneming van welvaart en overheidsbemoedienis in de verzorgingsstaat veroorzaakt economische en morele problemen voor de traditionele kleine boeren en middenstanders, waarvan o.a. de opkomst van de Boerenpartij (en meer recentelijk de E.O.) een symptoom is. Dat is, gelet op de stand van de wetenschap inzake volksgerichten, allemaal nieuw en uiterst relevant.

Maar Helsloot is niet tevreden: ‘De gesignaleerde veranderingen in aanleiding, vorm en functie van de gerichten hadden de aanleiding moeten zijn tot het opstellen van een probleemstelling, waarin een verband wordt gezocht tussen deze verschuivingen en veranderingen, op welk relevant gebied ook, in Staphorst zelf en in de bredere samenleving” (200). Dat nu lijkt me onredelijk. Hoe zou men vóór het onderzoek een probleemstelling kunnen formuleren, welke zich pas aandient als resultaat van datzelfde onderzoek, tenzij misschien langs mediamieke weg? Het zal best waar zijn dat onze poging tot verklaring van de gesignaleerde veranderingen niet voldoende is, maar degene die Helsloot schetst (202), heeft ook zijn problemen. Als hij het verzet tegen de verplichte inenting van vee en tegen de registratie door het Landbouwschap opvoert als symptomen voor de crisis die zich tegen het eind van de vijftiger jaren voordoet, kan ik er met het boek in de hand op wijzen dat de Staphorsters zich altijd al tegen zulke maatregelen verzet hebben, ook in de negentiende eeuw al.

De wijze waarop Helsloot onze beschrijvingen van de cases critiqueert, is wat wereldvreemd. Het lijkt erop alsof we de gegevens maar voor het oprapen hadden en in gebreke zijn gebleven, dat in voldoende mate te doen. Maar de eenvoudige waarheid is, dat nadere gegevens vaak gewoon ontbraken of ons werden onthouden. Een historicus die een reeks bronnen onderzoekt, verwijt men het toch ook niet, als die reeks voor bepaalde jaren lacunes vertoont? Bovendien roept onderzoek naar een zo problematisch verschijnsel als volksgerichten nu eenmaal zowel bij de overheid als de ingezetenen weerstanden op, zelfs in een minder gevoelige gemeenschap dan Staphorst, zelfs in Afrika of Azië. Helsloot stapt ook wel heel makkelijk heen over de ethische kanten van zo'n onderzoek.

Dat de systematisering van de beschrijvingen der cases volgens een vast model nadelen heeft, ben ik met Helsloot eens, maar voor de eerlijkheid had hij wel mogen vermelden, dat wij die nadelen zelf uitvoerig hebben gereleveerd. Maar wat is de keerzijde? Zonder enige systematisering houdt men een handvol zo verschillende anecdotes over, dat analyse en vergelijking nauwelijks mogelijk zijn. Daarbij kwam, dat de verschillende auteurs het

case-materiaal op enigszins vergelijkbare wijze in hun analyses en beschouwingen moesten kunnen betrekken.

Tenslotte werpt Helsloot de vraag op, of de uitingen van eigenheid die Staphorst zocht in volksgerichten, in andere dorpen misschien in volksfeesten als carnaval worden beleefd. Zeker een interessante vraag. Zelf heb ik al in 1971 geconstateerd (Neerlands volksleven 21 nr. 1, blz. 94) dat volkskundigen nog nooit een grondig, systematisch, historisch en vergelijkend onderzoek hebben gedaan naar de toch zo voor de hand liggende en aantoonbare correlaties tussen carnaval en charivari (misschien zijn de woorden zelf wel verwant?) Is het dan niet wat veel gevraagd, van ons hierover opheldering te verlangen?

5-5-1983

G.C.J.J. van den Bergh